

ЯПОН ХЭЛНИЙ ХЭЛЦ ҮГИЙН ОРЧУУЛГЫН ТУХАЙД
("KI" (気) ГЭХ ҮГ БҮХИЙ ХЭЛЦИЙН ЖИШЭЭГЭЭР)

П.Энхжаргал³⁸, Д.Маралмаа³⁹

Abstract: *In this paper, we focused on problems the translating idioms, improvement to translation idioms, and investigate the applicability of many strategies in the translation of idioms from Japanese into Mongolian. This report aimed to find out suitable methods for translating idioms. To get this aim, we used the phraseology classification model: equivalent translation method, literal translation method, analogical translation method, and analytical description method, determined by D. Dashdavaa (1973) We also analyzed the translation of the Japanese phrase "soul" from the sources into the translated phrase, and checked the method of translating the remaining untranslated phrase into Mongolian. Findings show that the analytical description method is suitable for translating Japanese idioms into Mongolian.*

Түлхүүр үг: хэлц үг, орчуулгын арга, "ki" (気), сэтгэл

Сүүлийн жилүүдэд манай улсын гадаад харилцаа, эдийн засгийн хамтын ажиллагааны цар хүрээ өргөжихийн зэрэгцээ дэлхийн улс орнуудад иргэд чөлөөтэй зорчих болсон, нөгөөтээгүүр олон орны байгууллага, иргэдтэй харилцах, мэдээлэл солилцох эрэлт хэрэгцээ өссөнтэй холбоотойгоор хүмүүсийн гадаад хэл сурах сонирхол, эрмэлзэл давамгайлах болжээ. Иймд гадаад хэлнээс монгол хэл рүү утга агуулгын хувьд зөв, оновчтой орчуулах, орчуулах аргачлалыг тодорхойлох шаардлага нэмэгдэж байна. Тэрхүү илэрхийлэл хэлц үгээр илрэн гарч ирж байгаа тул эх хэлний хэлц үгийн утгыг хүлээн авагч хэлний хэрэгслээр илэрхийлж орчуулахад олон бэрхшээл тулгардаг.

Хэлц үг нь бүтэц бүрэлдэхүүнээрээ харьцангуй тогтвортой, утга зүйн хувьд буюу агуулгаараа хуваагдашгүй, хүний ой ухаанд тодорхой дүр дүрслэл бий болгодог нийлмэл үг гэдгийг олон хэлний баримтаар тогтоон судлаачид санал нийлсэн байдаг. Бүхий л ард түмэн түүхийн урт хугацаанд зөвхөн өөрийн үндэстний соёл, ёс заншил, сэтгэлгээний онцлогийг өөртөө агуулсан, хэлнийхээ хэм хэмжээнд нийцсэн хэлц үгийг бүтээн хэлэлцсээр иржээ.

Энэ өгүүлэлд япон сурвалжуудаас япон хэлний ki (気) буюу "сэтгэл" гэх үг орсон хэлц үгийг түүн, монгол хэлээр орчуулагдсан байдалд ажиглалт хийв. Хэлцийн орчуулагдсан байдалд хийсэн ажиглалт болон япон, монгол хэлний өвөрмөц хэлцийн тухай судалгаанд тулгуурлан хараахан орчуулагдаагүй хэлцийг орчуулсан ба япон хэлний хэлц үгийг монгол хэлнээ орчуулах аргыг тохиромжтой аргын талаар санал дэвшүүлэхийг зорив.

³⁸ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхимийн дэд профессор, доктор

³⁹ МУИС, ШУС, ХУС-ын Ази судлалын тэнхимийн магистрант

1. Хэлц үгийн тухай

Монгол хэлний хэлц үгийн талаар эрдэмтэн Чой.Лувсанжав, Г.Аким, Д.Бадамдорж, Ж.Төмөрцэрэн, Ж.Бат-Ирээдүй, М.Базаррагчаа, Б.Пүрэв-Очир, Ж.Баянсан, Ч.Догсүрэн, Д.Баттогтох, Д.Бадамдорж, Ж.Баянсан, Н.Нансалмаа, Л.Дашням, Юнь Со Вонь нар судалж, “өвөрмөц хэлц буюу хэллэг”, “хэлц үг” гэж томъёолон бүтэц, утгыг тодорхойлсон байна. Тухайлбал,

Эрдэмтэн Ц.Сүхбаатар (1988:106) “Хэлц үг гэдэг бол хамтран нэгэн санаа илэрхийлж хэвшсэн хэд хэдэн үгийн нэгдэл юм. Хэлц үгэнд холбогдож байгаа үгийн өөр хоорондын нэгдэл нь салшгүй хэвшиж, тэр хэлэндээ үргэлж бэлхэн материал болж утга хэрэглээний хувьд нэгэн цогц болсон байдаг нь түүний гол шинж мөн. Хэлц үгийн ихэнх нь шилжмэл утгатай бөгөөд хүний санаа сэтгэлийн байдлыг тусган илтгэдэг” гэж тодорхойлсон байна.

Эрдэмтэн Г.Аким (1982:3) “Өвөрмөц хэлц гэдэг бол гагцхүү тухайн үндэстний хэлэнд байдаг, бүрэлдүүлсэн үгийн утга нь алдагдаад нэгэн нэгдмэл утга гаргах болсон тогтвортой нийлэмж үг юм. Хэлний үзэгдлийн хувьд өвөрмөц хэлц нь:

1. Хоёроос дээш үгээс бүтэх боловч утгын хувьд нэгэн бүхэл болж тухайлбал, нэг л ухагдахууныг заана.
2. Өвөрмөц хэлцийг бүрэлдүүлж байгаа үгсийг ганц нэгээр нь салгаж болохгүй.
3. Түүнийг гадаад хэлнээ үгчлэн орчуулж болдоггүй байна” гэжээ.

Япон хэлний хэлц үгийн судалгаа 1960-аад оны сүүл хагасаас эхэлж 1980-аад оноос эрчимжсэн гэж үздэг. Япон хэлний хэлц үгийг Морита Ёшиюки (森田良行), Шираиши Даижи (白井大二), Мияжи Ютака (宮地豊), Күнихиро Тэцүя (国広哲弥), Ишида Приссилла (石田プリシラ) нарын судлаачид судалсан байна.

Япон хэлний хэлц үгийн талаар:

Морита Ёшиюки (1966:68) “Хэлц үгийг толины утгын ойлголт болон хэлзүйн мэдлэгээрээ л ухан ойлгох боломжгүй байдаг” гэдгийг онцолсон ба тэрбээр “Утгазүйн болон хэлзүйн хэлбэрийн нэгдлээрээ нэг үгийн утгатай дүйх холбоо үг нь хэлцийн шинжийг хамгийн ихээр агуулсан байдаг” хэмээн тодорхойлсон байдаг. Шираиши Даижи (1977:531) “Хэлц гэдэг нь хэлний хэрэглээнд бүрэн тогтворжсон, бүрэлдүүлбэр тус бүрийн утгаас ялгаатай утга санааг илэрхийлдэг хэллэг мөн” гээд хэлний тогтолцооны бүх хүрээнд хэвшмэл байдлаар хэрэглэгддэг хэлний бүх нэгжийг хэлц гэж үзээд, хамгийн бага нь нэг үгээс бүтнэ гэжээ. Жишээ болгож osamui (お寒い) гэсэн үгийг авсан байна. Samui (寒い) буюу үндсэн утга нь хүйтэн, даарах гэсэн утгатай үг нь хүндэтгэлийн хэлбэрт шилжихээрээ o samui naiyou (お寒い内容) буюу “агуулга муутай” гэх мэт сонирхолгүй, муухан гэсэн утгыг илэрхийлдэг. Эрдэмтэн Мияжи Ютака (1982б:238) “Хэлц гэж харьцангуй тогтвортой холбоос бүхий хоёроос дээш үгийн нэгэн бүхэллэг утга санааг илэрхийлсэн холбоо үгийг хэлэх ба хоёроос дээш үгээс бүтдэгээрээ чөлөөт холбоо үгтэй төсөөтэй ч, бүрэлдүүлбэр нь хоорондоо тогтвортой холбоосоор буюу хязгаарлагдмал холбоосоор холбогддоогоороо ялгаатай.” Ито Макото (1989:391) “Холбоо үгээс ялгарах хэлцийн үндсэн шинж бол хэрэглэх бүрт шинээр бүтээгддэггүй, сэргээн санах төдийд бэлхнээ байдаг оршино.” Ишида Приссилла (1996:49) “Хэлц нь хоёроос дээш үгээс бүтэх хэдий ч, хэлбэр утгын хувьд бэхэжмэл, бүхэлдээ нэг үгтэй тэнцэх үүрэг гүйцэтгэдэг тул үгийн нэгэн адил үгсийн сангийн нэгж болно” хэмээжээ.

Дээрх судлаачдын бүтээлээс харахад бүтцийн хувьд хэлц үг нь ихэнхдээ хоёроос дээш үгээс бүтсэн, задалж болохгүй нэгдмэл утга бүхий тогтвортой холбоо үгийн хэлбэртэй болохыг харж болно. Мөн хоёр хэлний хэлц үгийн бүрэлдүүлбэр нь өөрийн үндсэн утгаа гээж, утга шилжин хэлц үгийг бүтээдэг гэдэг нь тодорхой байна.

2. Хэлцийн орчуулгын тухайд

Судлаач Р.Гүрбазар (1996:5) нар орчуулгыг “Орчуулга гэдэг бол нэг хэлний хэрэгслээр илэрхийлсэн утгыг өөр нэг хэлний хэрэгслээр хөрвүүлэн буулгахыг хэлнэ” гэж тодорхойлсон байна. Мөн оросын эрдэмтэн А.Д.Швейцер “Орчуулж болох зүйл зөвхөн эх л байдаг учраас орчуулна гэдэг нь эхийн агуулгатай л ажиллана гэсэн үг юм. Тэгэхлээр “эхийн утгыг тайлах”, “эхийг орчуулах” гэсэн хоёр ойлголт гарч ирнэ. Энэ талаас нь авч үзвэл “эхийн утгыг тайлах” гэдэг нь тухайн хэлний нэгжүүдийн утгын тусламжтайгаар эхэд тэмдэглэсэн утга санааг олж танихыг хэлэх бөгөөд харин “орчуулах” гэдэг нь нэгэнт олж таньсан утга санаандаа тохирох нэгжийн утгыг хүлээн авагч хэлнээсээ олж тохируулна гэсэн үг юм” (А.Дэлгэрмаа, 2011) гэж тодорхойлсон байдаг.

Мөн орчуулгад зөвхөн утгын тайллаас гадна соёл судлал гол байр суурь эзлэх болжээ. Соёлын орчуулга судлалд жинтэй хувь нэмэр оруулсан хүн бол Английн Уорвикийн их сургуулийн профессор Сюзен Басснетт (Susan Bassnett) юм. Орчуулга судлал эдүгээ хэл шинжлэлийн хүрээ хязгаараас нэгэнт хальж соёл судлалын үзэгдэл болох эхлэлийг тавьсан үздэг байна. Эрдэмтэн судлаачдын тайлбарлаж байгаагаар орчуулга судлалын соёл уруу чиглэх үзэл, онолын гол утга нь аливаа бүтээлийг орчуулахдаа, соёл судлалын үүднээс авч үзэх, орчуулах явцад уг эхийн гүн чанадад орших соёлын агуулгыг бүрэн гүйцэт илтгэх, орчуулж буй хэлний болон соёлын тэмдгийг дамжуулахдаа соёлын болоод үндэстэн хоорондын соёлын ялгааны үүднээс хандаж орчуулахад оршдог байна. Энэхүү орчуулга судлалын “соёл уруу чиглэх” шинэ үзэл онол дэг сургууль, орчуулга судлалын хөгжлийн түүхэнд гарсан томоохон тэсрэлт, дэвшил нь орчуулга судлалын дүр төрхийг шинэчилж, хүрээ хязгаарыг нь тэлж, өргөжүүлсэн нь орчуулга судлалд өргөн уудам орон зай, шинэ боломж, арга ухааны үүдийг нээсэн үзэл онол хэмээн эрдэмтэн судлаачид тэмдэглэж байна.

Түүнчлэн орчуулгад соёлыг чухалчлан авч үзэх талаар монгол судлаач Р.Гүрбазар (1996:84) “Дэлхийн олон улс түмний ахуй амьдрал, аж төрөх ёс, зан заншилд өөр аль ч улс оронд давтагдахааргүй тийм юм үзэгдэл үлэмжхэн их бий. Тэдгээрийг нэрлэсэн үг хэллэг хязгааргүй олон. Тийм үгсийг өөр хэлээр орчуулах тохиолдолд юуны өмнө таарч тохирохуйц үг хэллэгийг орчуулга хийж байгаа хэлний үгийн сангаас уйгагүй түүж, зарим зүйлд тайлбар хэрэглэн уншигчдад буюу сонгогчдын ой тойнд ортол ойлгуулах, ойлгуулах ойлгуулахдаа яг үнэн зөв ухааруулах үүрэг орчуулагчийн үндсэн зорилт болох ба энэ нь бэрхшээлтэй хэр нь нэр хүндтэй, гавьяатай үйлс юм. Учир нь энэ бол зөвхөн нэг үндэстний утга соёлыг арвижуулан баяжуулж буй хэрэг төдийгүй нийт хүн төрөлхтний соёлыг харилцан баяжуулж байгаа буянт үйлс мөн” хэмээн цохон тэмдэглэсэн байдаг.

Тиймээс орчуулах ажилд тохиолддог хамгийн түгээмэл, хамгийн асуудал дагуулсан, бас маргаантай зүйл бол үндэстэн, угсаатан хоорондын өөр өөр соёл, түүний ялгааг хэрхэн зөв нээж илэрхийлэх, дамжуулах асуудал юм. Ялангуяа хэлц үгийг орчуулах ажилд соёлын ялгааг дамжуулахдаа бэлэн хэв загварыг барин, утга дүйх үг хэллэгээр шууд орлуулах бус харин тухайн соёлын учир холбогдол гарвал түүх, өвөрмөц онцлог зэргийг олон талаас нь шүүн тунгааж, бүрэн илтгэн гаргах нь туйлын чухал байна.

Монгол хэлнээ япон хэлний хэлцийг орчуулах, орчуулгын аргын судалгаа тодорхой хэмжээнд хийгдэж ирсэн юм. Тухайлбал, Л.Чулуунбаатар, Ц.Онон нарын (2009) “Япон, монгол хэлний өвөрмөц хэлцийн толь” толь бичиг хэвлэгдэн гарсан бөгөөд япон-монгол тайлбар толь⁴⁰ -

⁴⁰ Дэмбэрэл С. (2012) “Япон-Монгол их толь бичиг”, УБ
Арай Шиничи., Сэржав Б. (2009) “Япон монгол толь бичиг”, УБ

уудад хэлц үгийг тодорхой хэмжээгээр орчуулан оруулсан байна. Мөн монгол хэлний хэлцийг япон хэлээр тайлбарласан “Монгол хэлцийн толь”⁴¹ (Д.Наранцэцэг, 2012) хэвлэгджээ.

Япон, монгол хэлний өвөрмөц хэлцийг орчуулах арга, зарчмын талаар А.Дэлгэрмаа (2011), Д.Золзаяа (2003), Д.Дэлгэрмаа (2009) нар судалсан байна.

Д.Золзаяа “Монгол, япон хэлний өвөрмөц хэллэгийн харьцуулсан судалгаа” бүтээлдээ япон эх сурвалжаас япон хэлний 113 хэлцийг түүн авч, монгол хэлний хэлц үгтэй харьцуулж үзсэн байна. Тэрээр хоёр хэлний хэлцүүдийг гурван үндсэн хэсэгт ангилан ажигласны үр дүнд доорх үзүүлэлт гарсан байна.

1. Бүтэц, утга ижил -46 хувь
2. Бүтэц өөр, утга ижил -30 хувь
3. Бүтэц ижил, утга өөр - 24 хувь

Үүнээс үзэхэд япон, монгол хэлэнд бүтэц утга ижил хэлц олон байна гэдэг нь харагдаж байна. Үүний шалтгааныг Д.Золзаяа (2003:52) дүгнэж хэлэхдээ:

1. Адилхан Азийн үндэстэн гэдэг утгаараа
2. Үгсийн сангийн болоод утгазүйн бүтэц ойролцоо

3. Хүний бие эрхтний холбогдолтой өвөрмөц хэллэгүүд орсон байгаа учраас хэдий монгол, япон үндэстэн гэдгээрээ ялгаатай байгаа боловч ижил тал нь хүн гэсэн ерөнхий утгаараа баярлаж хөөрөх, уйлах, гуних гэсэн хүний сэтгэлийн үйл явц нь нэгэн ижил учраас” гэж тайлбарласан байна.

Хэдийгээр энэ судалгаа нь бүтэц, утгын судалгаа боловч “бүтэц, утга ижил”, мөн “бүтэц өөр, утга ижил” хэлц үг 70 орчим хувийг эзэлж байгаа гэсэн дээрх судалгааны үр дүнгээс япон хэлний хэлц үгийг монгол хэлнээ орчуулахдаа шууд хуулбарлан буулгах арга нь хэрэглэх боломжтой гэж харагдаж байна.

Харин судлаач А.Дэлгэрмаа (2011) Япон улсын зохиолч Шива Рёотароогийн “Тал нутгийн тэмдэглэл”, Сүүлчийн шөөгүн”, Нацүмэ Соосэкигийн “Сэтгэл”, Нитобэ Иназогийн “Бүшидо” гэдэг дөрвөн туужийн орчуулгаас нийт 300 хэлцийг түүж орчуулсан аргад ажиглалт хийсэн байна. Тэрээр монгол хэлээр орчуулсан япон хэлний хэлцийг эрдэмтэн Д.Дашдаваагийн тогтоосон:

1. Тэнцүүлж орчуулах арга-эх хэлний хэлцтэй утгазүйн бүтэц нь бүрэн гүйцэд дүйцэх хүлээн авагч хэлцээр орчуулах арга
2. Хуулбарлан орчуулах арга-эх хэлний хэлцийг хүлээн авагч хэл рүү орчуулсан ч утга санаа болоод дүрслэлийг хэвээр хадгалан хөрвүүлэх арга
3. Аналог хэлцээр орчуулах арга-эх хэлний хэлцтэй утгазүйн бүтэц, утгын дүрслэлээрээ ялгаатай ч ижил утга санааг дамжуулах хэлцээр орчуулах арга (энэ арга нь тэнцүүлж орчуулах аргатай мөн чанарын хувьд төстэй ч эх хэлний хэлцээс өөр утгазүйн бүтэцтэй хэлцээр орчуулдагаараа ялгаатай)
4. Утгачлан тайлбарлах арга-эх хэлний хэлцийг хүлээн авагч хэлэнд орчуулах эн тэнцүү хэлц байхгүй, эсвэл хуулбарлан орчуулах, аналог орчуулга зэргийн алиныг нь ч хэрэглэх боломжгүй тохиолдолд чөлөөт холбоо үг, эсвэл энгийн үгээр утгыг нь тайлбарлаж орчуулахыг утгачлан тайлбарлах арга гэсэн дөрвөн аргын дагуу ангилжээ.

Судалгааны дүнд хамгийн олон хэрэглэсэн арга нь утгачлан тайлбарлаж орчуулах арга (74,4%) болохыг тогтоосон байна. “Энэ нь хоёр үндэстний ертөнцийг танин мэдэх сэтгэлгээний хэв шинж, үнэлгээний жишиг хэмжүүрт нийтлэг зүйл байгаа хэдий ч ялгаатай байдал давамгайлж байдгаас үүдэлтэй юм” гэж тэрээр дүгнэжээ.

Дээрх хоёр судалгааны үр дүн япон хэлний хэлц үгийг монгол хэлээр орчуулахад тохиромжтой хоёр өөр аргыг тодруулан зааж байна. Д.Золзаяагийн судалгааны үр дүнгээр япон

⁴¹ 鯉淵信一、ナランツェツエグ D. (2012) 『モンゴル語慣用句用例集』

хэлний хэлц үгийг монгол хэлээр хуулбарлан орчуулах, мөн дүйлгэн орчуулах арга нь илүү зохимжтой байгаа бол А.Дэлгэрмаагийн судалгааны үр дүнгээс харахад утгачлан тайлбарлах орчуулгын арга зохимжтой гэж харагдаж байна. Өөрөөр хэлбэл, энэ хоёр судалгааны үр дүнг орчуулах аргын талаас нь авч үзвэл хоорондоо тохирохгүй үр дүн гарч байна. Тиймээс бид аль аргыг илүү зохимжтой байгааг нарийн тодруулахын тулд япон хэлний “ki” (気) буюу “сэтгэл” гэсэн үг орсон хэлц үгийг жишээ болгон авч монгол хэлнээ хэрхэн орчуулагдсан болон ямар аргуудыг ашиглан орчуулсан байдлыг тодруулахыг зорив.

Япон хэлнээ “ki” буюу “сэтгэл” гэсэн утгатай хийсвэр үг бүхий өвөрмөц хэлц олонтаа тохиолддог. “Япон хэлний тайлбар толь бичиг”⁴² -т “ki” гэдэг үгийг тайлбарлахдаа:

1. Тухайн байгаа газарт мэдэрч байгаа мэдрэмж
2. Амьсгал
3. Хүний зан ааш, хандлага
4. Аливаа зүйлд хандах бодол санаа, сэтгэлийн хөдөлгөөн
5. Ямар нэгэн зүйл хийх үеийн сэтгэлийн байдал
6. Оюун санаа гэсэн утгуудыг илтгэдэг гэж тайлбарласан байна.

Энэ үг нь олон утга илэрхийлдэг боловч өвөрмөц хэлцэд “сэтгэл хөдлөлийг илэрхийлэх хэлцийн нэгж” болж ордгоороо онцлог юм. Бид И Санфүны “ki орсон хэлц үгийн утга, хэрэглээ” өгүүлэл, япон хэлний “goo 辞書” цахим толь бичиг⁴³, “Япон хэлний тайлбар толь бичиг” зэрэг сурвалжаас ki буюу “сэтгэл” гэсэн үг орсон 102 өвөрмөц хэлцийг түүвэрлэн авч судалгаандаа ашигласан болно. Үүнд С.Дэмбэрэл (2012) 70 хэлц, Л.Чулуунбаатар, Ц.Онон нар (2009) 49 хэлц, Араи Шиничи, Б.Сэржав нар (2009) 11 хэлц нийт 75 өвөрмөц хэлцийг монгол хэлээр орчуулсан байна.

Орчуулсан байдлыг япон, монгол хэлний хэлцийн толь бичгийн баримтаар тодруулан үзэв (Хүснэгт 1.).

Хүснэгт 1. Япон хэлний “ki” буюу сэтгэл гэх үг бүхий хэлцийн орчуулга

Орчуулгын аргууд	Хэлцийн тоо	Эзлэх хувь /100%/
Тэнцүүлж орчуулах арга	12	16.4
Хуулбарлах арга	3	4.1
Аналоги арга	13	16.4
Утгачлан тайлбарлах арга	43	56.2
Холимог арга	5	6.8
n=75		

Эдгээр хэлцийг эрдэмтэн Д.Дашдаваагийн хэлц үгийг орчуулах аргын ангиллын дагуу ангилахад утгачлан тайлбарлах аргыг хамгийн их (56.2%) хэрэглэсэн бөгөөд энэ нь А.Дэлгэрмаа (2011:105)-ийн судалгааны үр дүнтэй тохирч байна. Үүний дээр утгачлан тайлбарлах аргын дараа дүйлгэж орчуулах арга, аналоги аргаар орчуулах арга илүү ашигласан нь япон хэлнээ “сэтгэл” гэсэн үг орсон хэлц үг олон байгаатай адил монгол хэлнээ “сэтгэл” гэх үг орсон хэлц үг олон байгаатай холбоотой байж болох юм. Үүний зэрэгцээ хэлц үг нь хэлц үг судлаачдыг тодорхойлсны дагуу хүний сэтгэлийн хөдөлгөөнийг илэрхийлдэг нийтлэг онцлогтой байдаг нь дүйлгэж орчуулах арга, аналоги аргаар орчуулах аргыг хэрэглэх боломжийг бүрдүүлж байж болох юм. Тухайлбал: эрдэмтэн С.Дэмбэрэл (2012:347) “Япон, монгол их толь бичиг”-тээ япон

⁴² 林四郎 監修／篠崎晃一（編修代表）相澤正夫・大島資生 編著（2002）『例解新国語辞典』三省堂

⁴³ <https://dictionary.goo.ne.jp/>

хэлний kokoro ga seku (心が急ぐ) буюу сэтгэл яарах гэсэн хэлцийг монгол хэлнээ “сэтгэл тэвдэх” гэсэн хэлц (дүйцүүлж орчуулах арга)-ээр, ki ga ooi (気が多い) буюу “сэтгэл олонтой” гэсэн хэлцийг “олон ааштай, хаврын тэнгэр шиг” гэсэн хэлц (аналоги арга)-ээр орчуулсан байна. Дээр дурдсан тоон үзүүлэлт болон жишээ авсан хэлцүүдийн орчуулгаас харахад хэлцийг орчуулахын өмнө хэлцэд дурдагдаж буй зүйлийг эх хэлтэн болон түүнийг хүлээн авч буй хэлтнүүд хэрхэн ойлгодог талаар танин мэдэх шаардлагатай гэдэг нь анхаарал татаж байна.

Хэлцийн орчуулгын талаар Д.Цэвэрэгзэн (2015) “Хэлц үг нь сэтгэлгээний өвөрмөц хэв маяг, онцлог шинж, төрх байдал зэрэг нь үндэстний өвөрмөц соёлыг бүрдүүлнэ. Хэл соёлын шүтэлцээ нь хэлний бүх түвшингээс үгийн санд хамгийн түрүүнд илэрдэг. Орчуулга хийхдээ хэл, соёлын хоорондын уялдааг авч үзэх хэрэгтэй болно. Мөн нэг хэлээр илэрхийлсэн утга, сэтгэл хөдлөлийн өнгө аясыг өөр хэлэнд буулгадаг. Орчуулгад өөр соёлт үндэстний зүйрлэх арга өөр байдаг. Энэ нь танихуй болон соёл сэтгэлгээтэй холбогдоно.” гэсэн байдаг. Түүнчлэн хүн эхлээд хүрээлэн буй орчинтойгоо танилцаж, тэдгээрийн онцлог шинж болон төсөөтэй талыг таньж мэдэж эхэлдэг байна. Улмаар ижил төсөөтэй талуудыг зүйрлэн шинэ үг бүтээн тухайн хэлний үгийн санг баяжуулж байдаг. Эрдэмтэн С.Долгор (2014:168) “Танихуй нь хүн олж авсан мэдээллээ ашиглан удаа дараагийн дадлагаар туршлага, чадвар хуримтлуулан эзэмших үйл явц юм. Иймээс ч хүний туршлага, зан үйл орчинтой салшгүй холбоотой” гэж тодорхойлсон байдаг зэрэг нь хэлц үг ч хүний танин мэдэхүйтэй холбогдож байдгийг харуулж байна. Иймд хэлц үгийг танихуйн үүднээс, хэл, соёлын үүднээс судалж орчуулбал тухайн хэлний соёл, сэтгэлгээний онцлог, сэтгэл хөдлөлийн нарийн мэдрэмжийг тусгах боломжийг бүрдүүлнэ.

Япон хэлний “ki” буюу “сэтгэл” гэсэн үг орсон хэлцийг утгачлан тайлбарлах аргаар орчуулсныг ажиглахад япон, монгол хүний сэтгэл хэмээх зүйлийг хэрхэн ойлгодгийг харгалзан үзсэнээр орчуулсан байж болох юм. Жишээ нь: ki o nomareru (気を吞まれる) буюу үгчлэн орчуулбал “сэтгэлээ залгиулах”, харин утга нь “shinritekini attou sareru” (心理的に圧倒される) буюу “сэтгэл зүйн хувьд хүнд дарамтад орох” гэсэн хэлцийг монгол хэлнээ буулгахдаа “хүчинд автаж бууж өгөх” гэж утгачлан орчуулсан байна.

Орчуулагч Д.Гүн-Үйлс (2008:6) “Монгол хэлэнд нэг санааг хэд хэдэн янзаар илэрхийлж болдог. Бусад хэлэнд тийм боломж хомс гэж би хэлэхгүй. Гэвч нэг санааг хэд хэдэн янзаар хэлбэршүүлэн илэрхийлэх боломж монгол хэлэнд арай илүүтэй байх шиг надад санагддаг юм” гэжээ. Үүнээс үзвэл дээрх ki o nomareru (気を吞まれる) буюу үгчлэн орчуулбал “сэтгэлээ залгиулах” гэсэн хэлцийг монгол хэлнээ орчуулж болох монгол хэлний хэлцийн хувилбарууд байж болох юм. Монгол хэлнээ “хүчинд автаж бууж өгөх” гэсэн утгыг илэрхийлэх “далаараа тавиулах”, “далан таваар бууж өгөх” гэсэн хэлцүүд байдаг. Дээрх хэлцийг энэ хоёр хэлцээр буюу аналог аргаар орчуулж болох талтай. Гэвч орчуулгад хэрэглээний таарамж, зохилдолгоог байнга анхааралдаа авах шаардлагатай байдаг. Түүнчлэн А.Дэлгэрмаа (2011:103)-гийн хэлснээр “Аналоги аргыг эх хэл болон хүлээн авагч хэлний хэлцийн утгазүйн бүтцийн ялгаа тухайн хоёр үндэстний онцлог, соёлын ялгаа гэх мэт зүйлийг орчуулгын өгүүлбэр, эхийн найруулга зүйн хэмжээнд нөлөөлөхгүй тохиолдолд л боломжтой” гэж тэмдэглэсэн байна. Мөн аливаа хэлний хэлц үг нь урт удаан хугацаанд хэвшин хэрэглэгдэж дүрслэл, зүйрлэл, адилтгалаар баяжин бүтдэг гэдэг нь тодорхой. Монгол хэлний “далаараа тавиулах” гэсэн хэлц нь хэдийгээр “хүчинд автаж бууж өгөх” гэсэн утгыг агуулдаг ч япон хэлнээс монгол хэл рүү орчуулсан орчуулга дотор “далаараа тавиуллаа” гэсэн өгүүлбэр гарч ирвэл уншигчийн сэтгэхүйд авцалдахгүй байх боломжтой. Учир нь монгол хүний хувьд япон хүнийг “далаараа тавиулах” гэсэн хэллэг хэрэглэж байна гэдэг дээр ой тойнд нь төдийлөн бууж өгөхгүй болов уу. Тиймээс эх хэлний утгатай ижил хэлц үг хүлээн авагч хэлэнд байна гээд тухайн хэлцээр шууд орчуулах нь уншигчид буруу

дүрслэл өгөх талтай учраас “ki o nomareru” (気を呑まれる) буюу үгчилсэн орчуулбал “сэтгэлээ залгиулах” гэсэн хэлцийг монгол хэлнээ “хүчинд автаж бууж өгөх” гэж утгачлан орчуулсан байна.

Япон хэлний “ki” буюу “сэтгэл” гэсэн үг орсон өвөрмөц хэлцийг аналогич аргаар орчуулсан хэлц үгийг ажиглахад япон, монгол хүний “сэтгэл” хэмээх зүйлийг танин мэдэж ойлгож ирсэн байдал илүү тод илэрч байна. Жишээ нь: ki ga ookii (気が大きい) үгчилбэл “сэтгэл том” гэх бөгөөд энэ нь “жижиг зүйлд санаа зовдоггүй, энэрэнгүй” гэсэн утгатай юм. Үүнийг С.Дэмбэрэл (2012:347) “уужим сэтгэл, уужуу сэтгэлтэй” гэсэн хэлцээр орчуулсан байна. Монгол хүний уужуу тавиу сэтгэлзүйн шинжийг угсаатан судлаач Л.Уранцэцэг, Г.Цэрэнханд (2007:45) “Чухамхүү энд л уур уцаар, яарал тэвдэл багатай байж, саруул ухаанаар уужим тэнүүн хандаж, юмны голыг алдалгүй олдог, гүндүүгүй зан төрх, төрөлхийн ноён нуруу, голч мэргэн ухааны нэр томъёо үүссэн байж болох юм” гэж дүгнэсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, япон хүмүүс “сэтгэл”-ийг том жижиг хэмжээтэй гэж үздэг бол монгол хүмүүс “сэтгэл”-ийг хэр өргөн уудам, уужуу вэ гэж нүүдлийн аж төрөх ёс, оршин суугаа газар оронтойгоо холбон зүйрлэн хэлдгээрээ ялгаатай байна.

Эдгээр япон хэлний “ki” буюу “сэтгэл” гэсэн үг орсон хэлцийн орчуулгад ажиглалт хийх явцад хэдийгээр япон, монгол хүмүүс “сэтгэл” гэх хийсвэр зүйлийг биетэй, хүрч болдог, бас хөдөлдөг зүйл гэж үздэгээрээ ижил боловч тэрхүү “сэтгэл” гэдэг зүйлийн хийж байгаа үйлдэл, дүрслэгдэж байгаа байдал өөр байгаа тул утгачлан орчуулах аргыг илүү олон хэрэглэгдсэн байна. Өөрөөр хэлбэл, тухайн хэлц үгээр япон, монгол хүмүүсийн сэтгэл хэмээх зүйлийг таньж ойлгож байгаа байдал ялгаатай байгаа учраас япон хэлний өвөрмөц хэлцийг монгол хэлээр утгачлан тайлбарлаж орчуулах нь илүү зохимжтой байна гэж ойлгож болох юм.

Эрдэмтэн Ж.Баянсан (2002:18) “Монгол хэлний СЭТГЭЛ гэдэг үгээр чухам юуг нэрлэн тэмдэглэж байгааг зөвхөн энэ дан үгээр нь бодож үзвэл барим тавим зүйл ер санаанд буухгүй, маш хийсвэр ойлголт болох нь тодорхой байдаг. Тэгвэл энэ концепцийн агуулга багтаамжийг гагцхүү түүнийг тодорхойлсон холбоо нэрлэлтээс олж мэдэхээс өөр аргагүй болно” гэж тодорхойлжээ. Мөн тэрбээр “сэтгэл” нь хийсвэр зүйл хэдий ч монгол хүмүүс сэтгэлийг цагаан сэтгэл, сүүн сэтгэл, шунаг сэтгэл, атгаг сэтгэл гэм мэтээр ярьдаг нь монголчуудын хувьд сэтгэл нь ямар нэгэн “өнгө”-тэй. Сэтгэл уйддаг, давчиддаг гэж ярьдаг. Тэгэхээр сэтгэл нь хүнтэй адил “амьдлиг” зүйл юм байна. Сэтгэл нь бас хөрж, ганддаг учраас “бодислиг” зүйл юм гэж үзсэн байна.

Мөн судлаач Итоо Харүки (1989:386) “сэтгэл бол нүдэнд үзэгддэггүй, гарт баригддаггүй хийсвэр зүйл. Сэтгэл гэж юу вэ гэсэн асуултад яг тодорхой хариулсан тодорхойлолт ч байхгүй. Тэгсэн хэдий ч хүүхэд л биш бол сэтгэл гэж юу вэ гэж асуухааргүй хэмжээний сэтгэлийн талаар хүн бүр мэддэг юм шиг тийм ойрхон зүйл байдаг.” гэж хэлсэн байна. Үнэхээр л бид өдөр тутамдаа өөрсдийн мэдэрч буй мэдрэмжээ сэтгэл гэсэн үг оруулан бусдад хэлж ойлгуулдаг. Түүнчлэн хүний мөн чанарыг тодорхойлохдоо ч бас сайхан, муухай сэтгэлтэй гэж ярьдаг.

Япончуудын хувьд ki ga omoi (気が重い) буюу сэтгэл хүнд, ki ga chiisai (気が小さい) буюу “сэтгэл жижиг”, ki ga ookii (気が大きい) буюу “сэтгэл том” гэж ярьдаг. Тэгэхээр япон хүний хувьд сэтгэл нь том жижиг хэмжээтэй, бас тодорхой хэмжээний жинтэй зүйл байдаг юм гэж хэлж болохоор байна. Мөн бас ki ga hayai (気が早い) буюу “сэтгэл хурдан”, ki ga tatte iru (気が立っている) буюу “сэтгэл босох” гэж байдаг. Энэ нь сэтгэл ямар нэгэн газар байж байгаад тэр байрнаасаа хөдөлдөг зүйл байж болох юм. Тэрчлэн ki ga sawaru (気が障る) буюу “сэтгэл саад

болох”, ki ga sasu (気が差す) буюу “сэтгэл хатгах” гэж хэлдэг нь сэтгэл нь хүрч болдог биетэй зүйл юм байна.

Дээрх байдлаар хэл, соёл, танихуйн үүднээс задлан шинжилгээ хийнгээ япон сурвалжаас түүсэн 102 хэлцэд багтсан, монгол хэлээр орчуулагдаагүй 27 хэлц үг байсныг орчуулав. Ингэж орчуулахдаа эрдэмтэн Д.Дашдаваагийн загварчилсан орчуулгын аргуудыг хэрэглэсэн болно (Хүснэгт 2.).

Хүснэгт 2. “Ki” буюу “сэтгэл” гэсэн үг бүхий хэлцийг орчуулсан аргууд

Орчуулгын аргууд	Хэлцийн тоо	Эзлэх хувь
Дүйцүүлж орчуулах арга	7	25.9
Аналоги арга	6	22.2
Утгачлан тайлбарлах арга	12	44.4
Холимог арга	2	7.4
n= 27		

Хэлцийг орчуулахдаа утгачлан тайлбарлах аргыг илүү олон хэрэглэв. Жишээ нь: “ki ga ueru”(気が飢える) үгчилбэл “сэтгэл өлсөх” гэх бөгөөд “aru mono ni hijou ni ketsubou o kanjite, sore o hidoku hoshigaru”(あるものに非常に欠乏を感じて、それをひどく欲しがる) буюу “ямар нэгэн зүйлээр маш их дутагдах мэдрэмж төрж, түүнийгээ ихэд хүсэх” гэсэн утгатай хэлц юм. Монгол хэлээр энэ хэлцийг шууд хуулбарлан буулгаж болох ч “сэтгэл өлсөх” гэх нь монгол хүний оюун санаанд бүрэн бууж өгөхгүй болов уу. Монгол хүний хувьд ямар нэгэн зүйлээр маш их дутагдах мэдрэмж төрж, түүнийгээ ихэд хүсэхийг “цангах” гэдэг үгээр ихэвчлэн илэрхийлдэг нь олон байдаг. Монгол хэлний “цангах” гэдэг үг нь “ундаасах, унд хүсэх” (Я.Цэвэл, 1966: 782) гэсэн утгатай. Нүүдэлчин монголчуудын хувьд малын ус хамгийн чухал, мал усгүй байх нь өвсгүй байхаас илүү муу гэж үздэг тул усгүй байх, цангахыг илүү гачигдалтай гэж үздэг. Харин Япон улсын хувьд бүх талаараа усаар хүрээлэгдсэн, чийглэг уур амьсгалтай, бороо хур их ордог гэдгээрээ онцлог орон юм. Тиймээс япончуудын хувьд ундны усаар дутагдаж “цангах”-аас илүү “өлсөх” бэрхшээлтэй тулгарах нь хэцүү санагдаж, үүнээс үүдэн “сэтгэл өлсөх” гэсэн хэлц үг гарсан гэж хэлж болохоор юм. Тиймээс “ki ga ueru”(気が飢える) гэдэг хэлцийг “ихээр хүсэх” гэж утгачлан орчууллаа. Энэ мэтчилэн япон хэлний ki (気) буюу “сэтгэл” гэсэн үг орсон хэлц үгийг орчуулахдаа эхлээд яагаад ингэж хэлдэг болсон тухай, энэ нь япон хүний ахуй соёл, сэтгэлгээтэй хэрхэн холбогдож байгааг үндэслэн орчуулав.

Мөн япон хэлний ki ga hairu (気が入る) буюу “сэтгэл орох” гэсэн хэлц нь “хичээх, хичээнгүй болох” гэсэн утгатай байна. Үүнийг орчуулахдаа тайлбар үгээр нь шууд орчуулан “хичээнгүй болох” гэж орчуулсан. Эндээс бид хэлцийг утгачлан тайлбарлаж орчуулах аргын нэг давуу талыг харж болох юм. Тэр бол аливаа хэлэнд хэлц үгийн утгыг тайлбарласан эх хэлний тайлбар толь бичиг байдаг бөгөөд толь бичгийн эх хэлээрх тайлбар бол тухайн хэлцийн утгыг хамгийн оновчтой тайлбарласан хувилбар гэж ойлгож болно. Утгачлан тайлбарлах арга бол угийн тухайн хэлцийг чөлөөт холбоо үгээр тайлбарлаж орчуулах арга тул эх хэлнээ тайлбарласан тайлбарыг шууд орчуулан буулгах нь ч бас энэ аргад багтах учиртай. Тиймээс хэлц үгийг утгачлан тайлбарлах аргаар орчуулахад хэлцийн эх хэлний тайлбарыг ашиглаж болдог нь давуу тал юм.

Дүгнэлт

Хэлц үг бол зөвхөн тухайн үндэстний хэлэнд буюу тухайн соёлын хүрээнд үйлчилж байдгаараа ард түмний соёл, ёс заншил, сэтгэлгээний онцлогийг өөртөө агуулж байдаг, бусад ард түмнээс ялгарах гол илэрхийлэл юм. Иймд аливаа хэлцийг орчуулна гэдэг нь тухайн улс орны соёл болоод уламжлалт аж ахуй, сэтгэлгээ, зан заншил, ертөнцийг үзэх үзлийг өөрийн хэлээр нэвтрүүлэн таниулна гэсэн үг. Япон хэлний хэлц үгийг монгол хэлээр орчуулсан аргын судалгаа, мөн япон хэлний “сэтгэл” гэх үг орсон хэлцийн орчуулагдсан байдал, зарим баримтыг орчуулах үйл явц зэргээс үзэхэд япон хэлний хэлц үгийг монгол хэлээр орчуулахдаа утгачлан тайлбарлах аргыг хэрэглэх нь илүү тохиромжтой байна.

Номзүй

- Арай Шиничи., Сэржав Б. (2009) “Япон монгол толь бичиг”, УБ
 Баянсан Ж. (2002) Соёл, хэл, үндэстний сэтгэлгээ, УБ
 Гүн-Үйлс Д. (2008) “Орчуулга, найруулга зүй”, Мөнхийн үсэг ХХК
 Дэлгэрмаа А. (2011) “Япон-Монгол хэлний хэлцийг орчуулах араг, зарчмын судалгаа” докторын зэрэг горилсон нэг сэдэвт зохиол, УБ
 Дэмбэрэл С. (2012) “Япон-Монгол их толь бичиг” нэг дүгээр боть, УБ
 Золзаяа Д. (2003) “Монгол-Япон хэлний өвөрмөц хэллэгийн харьцуулсан судалгаа /Хүний бие, эрхтний нэр орсон хэллэгийн жишээн дээр/” магистрын ажил
 Нансалмаа Н., Долгор С. (2014) “Танихуйн хэл шинжлэл”, УБ
 Сүхбаатар Ц. (1988) “Орчин цагийн монгол хэлний найруулгазүй”, УБ
 Уранцэцэг Л., Цэрэнханд Г. (2007) “Угсаатны сэтгэл судлал”, УБ
 Цэвэл Я. (1966) “Монгол хэлний товч тайлбар толь”, УБ
 Чулуунбаатар Л., Онон Ц. (2009) “Япон, монгол хэлний өвөрмөц хэлцийн толь”, УБ
 李尚勳 (2015) 「『気』を使用した慣用句の意味と使い方」『日本文化レポート 99』
https://ir.lib.hiroshima-ac.jp/files/public/3/38918/20160122144707991228/ReportJTP_14_40.pdf
 吳琳 (2016) 「日本語の慣用句に関する研究の概観」『日中語彙研究』(6), 87-105. 愛知
 大学中日大辞典編纂所
 林四郎、野一元菊雄、南不二男、国松昭 (2002) 『例解新国語辞典』第六版
 森田 良行 (1966) 「慣用的な言い方」:61-78 講座日本語教育 第2分冊
 白石大二 (1977) 「解説 国語慣用句とその研究のもたらすもの」『国語慣用句大辞典』: 525-593. 東京堂出版
 伊藤眞 (1989) 「Phraseologic をめぐる諸問題」『福岡大学人文論叢』第21巻第1号: 385-411
 石田プリシラ (1996) 「日英語の対照研究『目』の慣用句を中心として」『筑波応用言語学研究』3: 49-63. 筑波大学文芸・言語研究科 応用言語学コース
 Goo 辞書: <https://dictionary.goo.ne.jp/>

Хавсралт: “ki” гэх үг бүхий хэлц үгийн орчуулга

1. 気があせる	Үгч: сэтгэл сандрах	Орч: сэтгэл тэвдэх
2. 気がいい	Үгч: санаа сайн	Орч: сайхан сэтгэлтэй
3. 気がそがれる	Үгч: санаа алга болох	Орч: хүсэлгүй болох
4. 気がない	Үгч: санаа байхгүй	Орч: санаа төрөхгүй байх
5. 気が乗る	Үгч: сэтгэл мордох, унах	Орч: сэтгэл бадрах
6. が入る	Үгч: сэтгэл орох	Орч: хичээнгүй болох
7. 気が回る	Үгч: сэтгэл эргэлдэх	Орч: хүн бүрт санаа тавих.
8. 気が変になる	Үгч: сэтгэл эвгүйрэх	Орч: дотор сонин болох
9. 気が変わる	Үгч: сэтгэл өөрчлөгдөх	Орч: санаа хувирах
10. 気が尽きる	Үгч: сэтгэл барагдах	Орч: сэтгэл хоосрох
11. 気が引ける	Үгч: сэтгэл халшрах	Орч: зүрх алдах, бэргэх
12. 気が減る	Үгч: сэтгэл хорогдох	Орч: сэтгэл үймрэх
13. 気が若い	Үгч: сэтгэл залуу	Орч: залуу сэтгэлгээтэй
14. 気が触れる	Үгч: сэтгэл хөндөх	Орч: сэтгэл нь хямрах
15. 気が詰まる	Үгч: сэтгэл бөглөрөх	Орч: дотор давчдах
16. 気が通る	Үгч: сэтгэл нэвтрэн гарах	Орч: сэтгэлийг татах
17. 気が飢える	Үгч: сэтгэл өлсөх	Орч: ихээр хүсэх
18. 気が高ぶる	Үгч: сэтгэл тэвдэх	Орч: сэтгэл гэгэлзэх
19. 気で気を病む	Үгч: сэтгэлээр сэтгэлээ өвтгөх	Орч: дэмий зүйлд сэтгэлээ чилээх
20. 気を取る	Үгч: сэтгэлийг авах	Орч: сэтгэлийг тайвшруулах
21. 気を回す	Үгч: санаагаа эргэлдүүлэх	Орч: сэрэмжтэй байх
22. 気を失う	Үгч: сэтгэлээ гээх	Орч: сэтгэлээр унах
23. 気を尽くす	Үгч: сэтгэлээ шавхах	Орч: сэтгэлээ зориулах
24. 気を張る	Үгч: сэтгэлээ татаж, чангаах	Орч: сэтгэлээ чангалах
25. 気を抜く	Үгч: сэтгэлээ тайлах	Орч: тайвшрах
26. 気を砕く	Үгч: сэтгэлээ бутлах	Орч: сэтгэлээ мохоох
27. 気を移す	Үгч: сэтгэлээ зөөх	Орч: сэтгэлээ хувиргах